

Türkeşler döwleti

Category: Kitapcy,Taryhy makalalar
написано kitapcy | 22 января, 2025
Türkeşler döwleti

TÜRKEŞLER (ýa-da "10 OKLAR") DÖWLETI

Türkeşler döwleti (699-766) gysga ömürli hökmürowanlyk süren türkmen döwletidir. Olara "Türgişler" ýa-da "On oklar" hem diýilýär.

Döwletiň paýtagty Balasagun şäheri (hazırkı Gyrgyzystanyň çäginde) bolupdyr.

■ Taryhy

Türkeşler döwleti iki sapar gurulyp, iki sapar ýykyylan döwletdir. Şonuň üçinem bu döwlete "Birinji Türk döwleti" we "Ikinji Türk döwleti" diýip at berilýär.

■ Birinji Türk döwleti

Türkeşler (türgişler) gelip çykyşy boýunça göktürk(men)leriň "On-Ok" boýundandy. Oturýan ýerleri Yssykkölüň töweregidi. Göktürk(men) imperiýasynyň düýbini tutujy Bumin kagan 552-nji ýylda Istemini On oklara beg edip belleýär. 630-nyj ýylda Göktürk(men) imperiýasynyň dargamagy bilen Baka Tarhan Türkeleriň garaßszlygyny yqlan edýär we ähli On oklulary döwlet gurmaga gatnaşmaga çağyrýar. Gysga wagtyň dowamynda On oklar güýçlerini birikdirýärler we 140 müň adamlyk goşun düzýärler. Hazırkı Gyrgyzystanyň ähli territoriýasy diýen ýaly şol wagt Türkeleriň düzümindedi. Şeýle-de bolsa, Göktürk(men) döwleti ýaňadan dikeldilýär we öñki ýerleri bolan bu ýerleri almak isleyärler. Türkeler bolsa eýelän ýerlerini Göktürk(men)lere bermek islemänsöñ, Türgiş-Göktürk(men) uruşlary başlaýar.

Türkeşler Tonýukukyň serkerdeligidäki Göktürk(men) goşunyna garşıy söweşde agyr ýeňliše sezewar bolýarlar. Şeýlelikde

"Birinji Türkeş döwleti" dargaýar we Göktürk(men)leriň düzümine birikdirilýär.

■ Ikinji Türkeş döwleti

Türkeşler garaşsyzlygyny gazanmak üçin gaýtadan aýaga galýarlar. Bu gezek olar gahryman serkerde Kültegininiň ýolbaşçylygyndaky goşunyň garşysynda ýeñilmäge mejbur bolýarlar.

717-nji ýylда türkeşleriň başyna geçen Suluk Çor kagan ýene-de halky aýaga galdyryár we bu gezekde garaşsyzlyklaryny gazanýarlar. Balasagun şäheri döwletiň paýtagty diýip kabul edilýär.

Suluk Çor kaganyň döwründe arap basybalyjylary bolan Emewiler Orta Aziýa tarap barha ilerleýärdiler. Türkeşler Emewi boýunturugyna girmezlik üçin arap basybalyjylaryna güýcli gaýtawul berdiler. Kül Çoryň baştutanlygyndaky türkmenler Samarkandyň golaýynda Emewi goşunlaryny kül-peýkun etmegi başardy. Pursatdan peýdalanmak islän türkeşler Buharany we onuň töwereklerini eýelediler. Emma 732-nji ýylda ýene-de bu ýerleri Emewilere bermäge mejbur boldular.

■ İçki gapma-garşylyklar we döwletiň dargamagy

Hytaý türkeşleriň güýçlenmegini islemeýärdi we olaryň arasynda içki gapma-garşylyklary döretmäge çalyşýardy. Hytaýlylar belli bir derejede bu maksatlaryna-da ýetdiler. Netijede türkeş kagany Sulu Çor öz serkerdesi Kül Çory 738-nji ýylда öldürdi. Bu gynandyryjy hadysadan soň ýurtda gapma-garşylyklar bat aldy. Halk ikä, "sarylara we "garalara" bölündi. Gandöküşikli söweşleriň netijesinde Kül Çoruň ýolbaşçylygyndaky "Sary türkeşler" ýeñiş gazandy. Kül Çor öz adyny "Baka Tarhan" diýip üýtgetdi. "Gara türkeşleriň" başında bolsa Tumoça atly bir beg bardy. Hytaý bu ikinji topary goldaýardy. Hytaýa arkalanan "Gara türkeşler" hem garaşsyzlygyny yqlan edýärler. Şeýlelik bilen olaram edil Göktürk(men) imperiyasynda bolşy ýaly "Sary türkeş döwleti" we "Gara türkeş döwleti" atly iki döwlete bölünýärler. Ikä bölünenoňam agzalalygyň soňy gelmeýär we

olar biri-birine garşy uruşýarlar. Pursatdan peýdalanmak islän garlyklar bolsa, olaryň ikisine-de garşy hüjüme geçýär. Garlyklar 766-njy ýylда içki gapma-garşylyklardan we biri-birine garşy uruşmakdan ýaňa halys tapdan düşen bu iki dogan döwleti aňsatlyk bilen basyp alýar. Şuňuň bilenem Türkeşler dolulygyna garlyklaryň tabynlygyna girýär.

■ Türgiș ýazgylary

Fergana jülgesinde we Goçgar obasynda Türkeşlere degişli taryhy ýazgylar tapyldy. Hususanam Goçgardaky daşa ýazlan täze ýazuw ýadygärlilikleri çarwa we oturymlı türkmen taýpalaryna degişli täze maglumatlary anyklamaga kömek etjek gymmatly çeşmelerdir.

■ Goşmaça maglumat üçin seret:

- 1). Rysbek ALYMOW "Goçgardaky türkeş ýazgylary" (türkologiya makalalary);
- 2). Öwez GÜNDÖGDÝÝEW "Suluk Çabyş Çor", saýtdaky linki:
http://kitapcy.ml/news/suluk_cabys_cor/2018-09-11-2396;
- 3). Osman ÖDE "Gorkut ata eýýamynyň beýik serkerdeleri", saýtdaky linki:
http://kitapcy.ml/news/gorkut_atu_eyyamynyn_beyik_serkerdeleri/2019-01-27-4836.

Internet maglumatlary esasynda taýýarlandy.

Taryhy makalalar